

AUÑIÓS

Nº 21

MAIO 2016

ASOCIACION CULTURAL

Pineiróns

CO SILENCIO TAMÉN COMUNICAMOS

José Manuel Dopazo Entenza

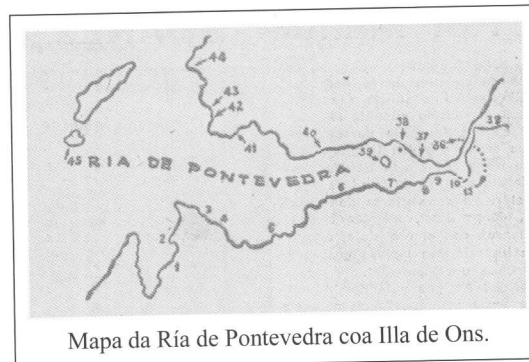
1. INTRODUCCIÓN

Tradicionalmente, entendemos que para comunicarmos precisamos dicir algo mediante palabras. Mais non é de todo necesario, como tentarei mostrar neste breve traballo. Se botamos man do Dicionario da Real Academia Galega, veremos que define *comunicar* como *Facer saber [certa cousa] a alguén* e, por tanto, non indica se é ou non a través da palabra. Así que pode ser momento de repensarmos o que entendemos por *comunicar*.

2. CO SILENCIO TAMÉN COMUNICAMOS

No refraneiro popular temos innumerables expresións prefixadas que dan conta do *silencio* e do *calar* como un elemento máis da comunicación. Sen ir máis lonxe, a frase *quen cala outorga*. O que subxace a este refrán é que *calar* ten unha utilidade ou pode derivarse del algún significado. Polo tanto, *calar* e *silencio* non son a oposición a *falar* e *comunicar*, segundo o que nos di o noso coñecemento da lingua como falantes.

Debemos entender, por tanto, que cando se cala non se quere transmitir información ningunha ou é posible que os silencios e pausas que facemos conscientemente no medio do noso discurso posúan algún valor? Se é así, e logo, con que función os empregamos?

Mapa da Ría de Pontevedra coa Illa de Ons.

3. COMO EMPREGAMOS O SILENCIO PARA NOS COMUNICARMOS?

Unha vez nos decatamos de que o silencio tamén forma parte do elenco de ferramentas ó noso dispor para a boa realización das actividades comunicativas, debemos entender como o silencio pode facer parte en tanto que unidade máis dentro desas actividades.

Para tal fin, é preciso determinar cando unha falta de realización fónica pode interpretarse como portadora de contido comunicacional e cando non. Existen moitas variables que poden influír nesta diferenciación. Poden entrar en xogo elementos sociais como o uso das pausas por un determinado grupo (social, familiar, local...), os cambios de quenda... e outros máis persoais e fisiolóxicos como interrupcións, falta de palabras para a situación, lapsos de memoria...

Exemplo 1

Home: ... *non había tampouco donde /2"/ que comer!*

No **Exemplo 1** podemos ver que se produce unha pausa de dous segundos. Neste caso, o silencio non ten un valor comunicativo, pois non é intencional. Trátase dun silencio necesario no discurso e derivado dunha necesidade fisiolóxica como é o cambio na deriva do discurso. Este home comezou formulando a súa intervención sobre un elemento locativo *onde*, pero repensou o que pretendía transmitir e mudouno por un complemento directo do verbo principal, *que comer!*

Este tipo de silencios son moi recorrentes na oralidade, pois estamos constantemente reformulando os nosos pensamentos e creando as liñas da conversa a cada momento, establecendo os lindes de forma mutua entre as persoas que entevían nela. Así e todo, este tipo de silencios, como dixer, carecen de valor comunicativo.

A profesora Beatriz Méndez Guerrero (2011) propón unha distinción, na liña do xa exposto, entre os silencios non comunicativos (**mutismos**) e os silencios comunicativos (**silencios**).

Esta estudiosa define **mutismo** como a ausencia de fala durante un tempo amplo. Esta falta de realización fónica non forma parte da conversa e, por tanto, non creo relevante unha análise exhaustiva. Como exemplo podemos poñer o seguinte:

Neste caso temos diversos tipos de silencio. Pero o que nos interesa é o máis longo de todos, o que dura tres segundos. Esta pausa non ten carácter comunicacional, senón que se trata dun silencio que marca o final dunha intervención. Nin sequera busca a continuación da conversa por parte dos outros participantes, só é un remate sen valor informativo.

Exemplo 2

Muller: ... *viñamos nós dos persebes / eu e mais o vello /2"/ daquela /3"/*

Entrevistador: *E por que o querían matar-e? /1"/*
Muller: *Matárono pola ghera!*

En segundo lugar, defínese **silencio** no traballo mencionado como a ausencia de fala con carácter comunicativo. Aquí xa entramos en materia cuns silencios que son intencionais e que buscan a transmisión de información entre as persoas participantes na conversa, polo que estaría codificado desde o momento en que a interpretación non dá a equívocos.

Atendendo ó tipo de información que se queira transmitir e ó uso que teña esa ausencia de palabras, existen diversas clasificacións. Pareceume relevante a distinción,

Exemplo 3a

Muller: ... ese /0.5"/ o que morreu /1"/ ese era o jefe da Illa /1"/ ese era o que mandaba todo /1.5"/ è habrá...

por unha banda ampla e pola outra concisa, realizada por esta mesma autora (2013b), a cal divide o silencio comunicativo en tres subgrupos:

a) **Silencios discursivos**: son aqueles que actúan a modo de indicadores discursivos e axudan a guiar as inferencias da interlocutora ou interlocutor (para denotar engano ou enmascaramento, mostrar acordo ou desacordo, intensificar ou atenuar, argumentar, humorizar ou ironizar...).

Esta muller emprega os silencios (os superiores a un segundo) para darlle un carácter intensificativo ás súas palabras. A través deles transmite ós seus interlocutores un determinado valor de respecto cara á persoa da que está a falar, mostra unha intensidade maior ca no resto da súa perlocución.

Para argumentar en favor desta idea, podemos poñer a mesma información que nos achega esta informante nunha única oración sen pausas e veremos como perde o carácter laudatorio e solemne que fornecen estas no **Exemplo 3a**.

Parece que, se lle quitamos as pausas, deixa de transmitir o respecto que esta muller presenta cara á figura do dono da Illa de Ons. O que realmente transmite o **Exemplo 3b** é unha afirmación dun feito empírico, vendo cerceada toda valoración persoal impresa polas pausas ben empregadas no **Exemplo 3a**.

b) **Silencios estruturadores**: son aqueles que estruturan ou organizan a conversa (para a toma de quendas ou petición de apoio por parte do interlocutor).

Deste tipo de silencios xa se presentou un caso no **Exemplo 2**, cando o entrevistador remata a pregunta e agarda a resposta da entrevistada cun silencio. Mediante esa pausa, o que se busca é dar a entender que xa se rematou a intervención e que se espera que a interlocutora tome a palabra para que a conversa/entrevista siga o seu curso.

Dado que a muller coa que se mantén a conversa responde satisfactoriamente o que se lle demanda na pregunta, podemos entender que a realización desa pausa foi efectiva e obtivo os resultados agardados. Xa que logo, a codificación deste tipo de pausas está presente e aceptado polo conxunto de falantes, para este tipo de contexto (neste caso, unha entrevista), de tal xeito que se saiba en que momento é pertinente parar, en que momento está aceptado que se comece a responder e cal é o marcador discursivo que impele a que a interlocutora sexa posuidora da súa quenda de fala.

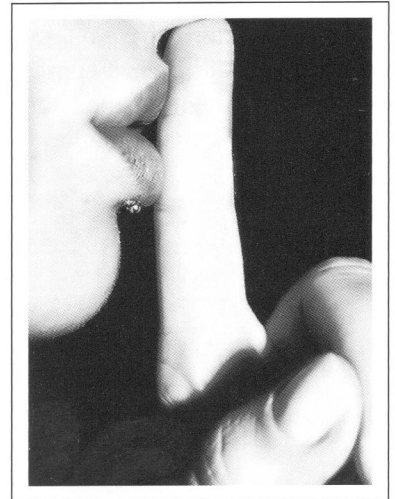
Neste exemplo vemos que aparecen dúas mulleres conversando sobre o que lembran acerca do que traballaron na súa infancia. A Muller 1 (M1) ten 15 anos máis cá Muller 2 (M2) e criouse nun ambiente totalmente rural, mentres que a segunda muller marchou con cinco anos a vivir á vila mariñeira de Cangas. Os contextos socioculturais e económicos en que se desenvolveron estas dúas persoas son ben distintos e o único que as une é o feito de seren mulleres e pertenceren, por ascendencia, ó mesmo lugar da Illa de Ons.

Volvendo ó caso que temos para analizar, vemos que M1 busca apoio por parte da súa interlocutora a través das pausas. A primeira delas non a respecta M2, probablemente porque non manexa os parámetros cos que xoga M1. Aquí

estamos ante o que mencionei máis arriba nesta epígrafe de que o uso social das pausas depende do grupo no que se manexen as persoas implicadas nunha conversa.

Así e todo, a segunda das pausas M2 comprende perfectamente de que se trataba dunha busca de apoio para continuar coa súa alegación sobre o tratamento dos adultos cando ela era nena e respondeu de forma esperable cunha confirmación pola súa parte.

Cabe dicir que as mulleres teñen maior tendencia a se solaparen na fala sen que iso se entenda como unha falta de

Exemplo 3b

**Ese que morreu era o xefe da Illa e mandaba en todo. Habrá...*

Exemplo 4

Muller 1: ... e traer as batatas no carro? No, por que tiñan que traelas?

[/1"/]

Muller 2: [No! Nós traiámolas sempre á cabeza...]

Muller 1: [Nós-e, vi#, nós-e], viña millor na sesta, que así non se estropeaban... /1"/

Muller 2: Claro.

Muller 1: Desde logho, eran...

respecto ou mala educación. Así que tanto se podería entender estes solapamentos como algo normal e habitual, como unha falta de coñecemento dos parámetros que rexen as pausas de unha outra informantes.

Caso diferente é o que se presenta no **Exemplo 5**, pois agora trátase dunha muller que ten corenta anos máis có home co que fala. A diferenza etaria, social, económica e cultural é moi ampla e, ademais, únese o factor de xénero, que tamén actúa en detrimento da boa comprensión das unidades comunicativas “pausas”.

Como vemos, a muller busca o apoio do home mediante as reiteradas pausas e el, sistematicamente, elúdeas. Mais

non só as elude, senón que ignora que haxa intención por parte dela dunha busca de respaldo nel e procura que ela avance no seu discurso a través de frases cortantes que poden interpretarse como de mala educación se non houbese a suficiente confianza entre ambos os dous.

Así que aquí podemos observar dous feitos relevantes. Un é que a muller controla perfectamente o uso do silencio para comunicar, neste caso, a necesidade dun apoio por parte do interlocutor. E outro é que o home non manexa os mesmo criterios ca ela á hora de interpretar eses silencios.

c) Silencios epistemolóxicos ou psicolóxicos: son aqueles silencios que presentan unha alta compoñente psicolóxica, emocional, cognitiva ou de transgresión (para expresar vacilación, descoñecemento, prudencia, reflexión, desafío ou

resistencia e tamén para transmitir ou indicar o estado emocional do falante).

Exemplificación deste tipo de silencios aparece xa no **Exemplo 2**, o que se atopa en *o vello* /2"/ *daquela*. Aquí a muller procura un tempo para transmitir o seu estado emocional que, neste caso, é o da tristeza por ter perdido o seu home (*o vello*) e traelo ó discurso. Desta forma, a muller deixa claro que inda o bota de menos e que se sente triste ó lembrar ese tempo en que estaban xuntos.

No **Exemplo 6**, atopamos que o primeiro dos silencios esgrime dúbida ou falta de compromiso na información que vén a seguir. Non sería posible dicir que esteamos ante un lapso de memoria (coma o **Exemplo 1**), pois só dúbida en se é certa a súa información ou non, en ningún momento se esquece de cantos son.

Os outros dous silencios mostran reflexión sobre a situación que está a contar á par que lle serven para transmitir o seu pesar pola mesma. Estes son os máis complexos de todos os que vimos ata agora, pois precisan un maior coñecemento das persoas e, sobre todo, do contexto en que se realizan.

4. O SILENCIO DEPENDE DO XÉNERO?

Xa vimos no **Exemplo 5** que o home non entendía os silencios da muller. Este feito pódese achacar á diferenza de idade, clase sociocultural etc., pero tamén se pode entender desde unha perspectiva de xénero.

Baixo o meu punto de vista, non estaríamos falando dun único problema de entendemento, senón máis ben de dous, en base a que non só a muller está empregando silencios, senón tamén o home. El non comprende os que ela fai en busca dun apoio, como comentei, pero ela tampouco comprende o gran silencio que el produce de intervención a intervención.

Mentres que el agarda impaciente que prosiga a súa narración no seu longo silencio de respecto e de cesión da palabra, ela continúa buscando o seu apoio por interpretar o seu mutismo como unha indiferenza ou unha falta de información a respecto do que ela está a contar.

Esta situación non é anódina, pois existen milleiros de casos de mala interpretación dos silencios entre persoas de distinto sexo. Ben é certo que os roles de xénero están mudando e, como apunta Pilar García Moutón (2003, 63) “[q]uizá esté cambiando en estos momentos, y es verdad que depende del entorno” a respecto dun tipo de silencio identificado como moi feminino por ela. Esta autora, un pouco máis adiante nesa páxina di o seguinte:

El hombre se puede instalar perfectamente en el silencio, sin que tenga ningún problema, simplemente puede que no tenga ganas de hablar. Pero, mientras los hombres pueden mismo sentirse reconfortados ante el silencio femenino, sin saber que puede encerrar una amenaza de discusión

Exemplo 5

Home: *Que era aquilo que había alí?* /0.5"/

Muller: *Alí era / coma un, coma un almasén / como hai aí o instituto /1"/ enriba aí o de / o... /1"/ ó vir de subir do muelle /0.5"/ non sabes que hai un aqueloutro aí? /1"/*

Home: *Bueno / [conte!]*

Muller: *[... ghrande] / moi ghrande! /1"/ Un almasén moi ghrande aí adentro!? /1"/ Non na de Checho!*

Home: *Bueno / conte o que iba contar!*

Exemplo 6

Home: *... que viven solamente na Illa / que quedan-e?* /2"/ *Dous / dous ou tres matri[monios.]*

Muller: *[Que] matrimonios? Quendan O Pitiso e mais Sesáreo!*

Home: *Si / dous matrimonios que quedan aí todo o ano porque xa / en fin / non queren / pero dispois do resto /1"/ os demais / todo o mundo xa /1"/ saleu de aquí / todos...*

grave, en el caso contrario las mujeres inquietarse y malinterpretar el silencio femenino. ¿Por qué? Porque las mujeres lo interpretan desde su estilo femenino.

(García Moutón 2003, 63)

Como vemos, a autora mostra o que eu apuntaba xa para o **Exemplo 5**, é dicir, hai un problema de intercomprensión das persoas que interveñen na conversa. Cada unha interpreta os silencios da outra desde o seu propio uso derivado do xénero e iso lévaas a un incorrecto desciframento da información que transmiten.

Coma todo na lingua, as diferenzas de xénero no uso dos silencios derivan directamente da educación recibida homes e mulleres de forma distinta. García Moutón (2003, 63) achácallo a que, mentres que os nenos só buscan a diversión a través dos entretementos que poidan ter ou imaxinar, as nenas fan dos seus xogos de infancia unha constante conversa.

Este feito último é o que explica, para a autora, que as mulleres gratifiquen coa fala e castiguen co silencio. E cando un home dá un silencio (entendido por el como respectuoso) como resposta, unha muller pode interpretalo como unha negación da palabra e, por tanto, como un síntoma de problemas.

5. CONCLUSIONES

En primeiro lugar, vimos que o Dicionario da Real Academia Galega deixa aberta a posibilidade de que nos comunicarmos sexa posible a través do silencio. En segundo lugar, o saber popular apoia o feito de que manexar os silencios é unha forma lícita e socialmente admitida de expresión.

En terceiro lugar, achegámonos á realidade a través duns pequenos exemplos que ilustraron as palabras de Beatriz Méndez Guerrero a respecto da súa proposta de clasificación dos silencios, demostrando, ó mesmo tempo, que a xente os emprega e é quen de codificalos e descodificalos. Por último, vimos que esta unidade comunicativa tiña unha forte compoñente de idade, grupo sociocultural e, sobre todo, de xénero.

Por tanto, podemos concluír que falar trátase de coordinar habilmente produción de sons e silencios, ó que habería que engadir toda a xestualidade paraverbal, que non deixa de ter carga lingüística, pero sempre dentro dun marco de aceptación social que pode mudar dun grupo a outro.

6. BIBLIOGRAFÍA

- Armado Garrido, Miguel (2004): El valor del silencio en el proceso de mediación. On line <http://www.monografias.com/trabajos-pdf/silencio-mediacion-paz-proceso/silencio-mediacion-paz-proceso.pdf> [última consulta 01/05/2014]
- Dopazo Entenza, José Manuel (2013): *O patrimonio lingüístico e cultural da Illa de Ons: textos e estudo*. Memoria de licenciatura dirixida por Francisco Fernández Rei. Universidade de Santiago de Compostela (inédita)
- García Moutón, Pilar (2003): *Así hablan las mujeres*. La esfera de los libros (Madrid). Páx. 61-69
- Mateu Serra, Rosa (2001): *El lugar del silencio en el proceso de la comunicación*. Tese de doutoramento dirixida por Sebastià Serrano i Farrera. On line <http://dialnet.unirioja.es/servlet/tesis?codigo=7333> [última consulta 01/05/2014]
- Méndez Guerrero, Beatriz (2011): ¿Quien calla otorga? *Funciones del silencio y su relación con la variable género*. Traballo final de máster dirixido pola doutora Laura Camargo Fernández. Universitat de les Illes Balears
- Méndez Guerrero, Beatriz (2012): “Callando se entiende la gente. Una primera aproximación significativa al silencio”. *Seminario de Jóvenes Investigadores de la Universitat de les Illes Balears*. Palma: Universitat de les Illes Balears
- Méndez Guerrero, Beatriz (2013a): “El silencio en la conversación española. Reflexiones teórico-metodológicas” en *Estudios interlingüísticos*, 1. Páx. 67-86. On line <http://www.slideshare.net/beamendez7/el-silencio-en-la-conversacin-espaola-reflexiones-tericometodolgicas> [última consulta 01/05/2014]
- Méndez Guerrero, Beatriz (2013b): “Los actos silenciosos en el habla de las jóvenes españolas. Estudio sociolingüístico” en *Lingüística en la red*. Páx. 1-23. On line http://www.linred.es/articulos_pdf/LR_articulo_25112013b.pdf [última consulta 01/05/2014]
- Real Academia Galega (2011)= González, M. e Santamarina, A. (dir.): *Dicionario da Real Academia Galega*. On line <http://www.realacademiagalega.org/creditos> [última consulta 30/04/2014]